

Др Љиљана Чабрило Благојевић¹
Универзитет друштвених наука (Париз)
Француска

ФРАНЦУСКА И МИГРАЦИЈЕ СА ПРОСТОРА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ: ПРАВНИ ОКВИРИ, ИЗБЕГЛИЧКЕ ПОЛИТИКЕ И РЕКОНФИГУРАЦИЈА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт: Рад анализира миграторне токове са простора бивше Југославије ка Француској након 1989. године, смештајући их између политички произведених страхова од „инвазије” и стварних, многослојних кретања. Посебна пажња посвећена је француским правним и административним оквирима (привремени боравак и рад, хуманитарна заштита, пракса OFPRA) и њиховим практичним последицама по избеглице. У средишту се налази и анализа медијских репрезентација „деведесетих” и њихов утицај на српску заједницу: стигматизацију, успоравање акултурације, појачану унутардијаспорску солидарност и изазове друге генерације. Закључно, рад показује да се у француском контексту обликују транснационални обрасци припадности и реконфигурације српског идентитета који превазилазе бинарну логику „земља порекла / земља пријема”.

Кључне речи: Срби у Француској, југословенска дијаспора, избегличка политика, правни оквири, медијске репрезентације 1990-их, акултурација и идентитет

Пад Берлинског зида 9. новембра 1989. године симболизује крај поретка заснованог на хладноратовским поделама и изолацији Источне Европе од Западне Европе. Овај догађај, као и они који су уследили – поновно уједињење Немачке, распад СССР-а и СФРЈ, узастопна проширења Европске уније – праћени су преокретима без преседана у европском миграционом пејзажу од Другог светског рата (Morokvasic, 2015).

Иако током деценија хладног рата руководиоци земаља Западне Европе нису престали да осуђују ограничавање слободе кретања у земљама иза „гвоздене завесе”, наводећи да је то супротно одредбама Декларације УН о правима

¹ *ljiljanacabriloblagojevic@yahoo.fr*, ORCID: 0000-0002-0932-5085; Ljiljana Čabrilо Blagojević, School for Advanced Studies in the Social Sciences – EHESS (Paris), France

човека,² ти исти лидери, после рушења Берлинског зида и распада комунистичког система у Европи, почели су да се плаше доласка у своје земље милиона „освајача” са Истока. Они који су до тада били третирани као жртве комунистичког угњетавања, као дисиденти које је Запад имао обавезу да дочека кад успеју да пређу „гвоздена завесу” након што су „изабрали слободу”, одједном су постали потенцијални имигранти, схваћени као уљези који само желе да искористе благодати државе благостања, већ прилично нарушене либералним капитализмом у успону. Наравно, већ тада су пажљиви аналитичари указивали на фантазмагоричност те застрашујуће „инвазије” и неоснованост страха од ње. Упркос томе, стереотипне слике су цветале, од „пољског водоинсталатера” до „румунског профитера”, укључујући „украјинску проститутку” и „руског мафијаша”, да наведемо само неколико примера ове нове слике имиграције у очима западног посматрача, која се, као што је чест случај, заснивала на дискурсу који је истицао стварне случајеве, али далеко од тога да је био репрезентативан за масу људи који чине нове миграционе токове. Ти миграциони токови су, сем тога, били знатно мањег интензитета од оног који су дежурни „катастрофичари” најављивали (Vianna, 2015).

До краја 1980-их, миграције у Западној Европи имале су правац југ–север и састојале се углавном од економских миграната – радника које су индустријске земље доводиле да попуне празнине у секторима као што су текстилна и аутомобилска индустрија и грађевинарство.

Ови мигранти, првобитно оријентисани на привремени боравак у земљи пријема, с временом су се седентаризовали, након суспензије нових регрутовања 1973–1974. и доласка њихових породица. И поред ограничења која су уведена после нафтне кризе седамдесетих година, економски мигранти наставили су да долазе, задовољавајући тако фактичку потражњу за радном снагом. С друге стране, избеглице и други мигранти у потрази за политички блажом климом били су у броју који се дао контролисати. Дочекати их раширених руку није било скупо, а било је политички исплативо (Morokvasic, 2015).

Посматрано из перспективе Западне Европе, Источна Европа појавила се 1989. године као потенцијални извор масовних кретања. Слика масе људи у покрету, медијска природа пада Берлинског зида и разна испитивања јавног мњења, подстакла су катастрофалне сценарије о десетинама милиона „потенцијалних миграната”.

Прва на удару и у самом центру овог вртлога била је Немачка, која је требало да контролише миграције Немаца из бивше Источне Немачке, али такође и других миграната из Источне Европе.

Иако географски удаљенија и релативно мање на удару од Немачке, Француска је такође изразила забринутост због потенцијалне мигрантске

² Члан 13.2 Универзалне декларације о правима човека, од 10. децембра 1948: „Сваки човек има право да напусти било коју земљу, укључујући и сопствену, и да се у своју земљу врати”.

најезде. Сценарио инвазије са Истока распламсава машту народа и позива на доношење званичних одлука (Thyraud, Sénat, Première session ordinaire de 1990–1991).³

Европска заједница постепено од 1991. године укида визни режим за држављане земаља Централне Европе. Географска близина и добре транспортне могућности чине да се ова миграција доживљава као краткотрајна (што раније није био случај) и да се иде у правцу појачања мобилности радника.

Коначно, стално подсећање на југословенску драму и милионе избеглица, без прецизирања да је већина њих остала у самом југословенском простору, такође је утицало да се одржава стање непрекидне приправности и служило као оправдање за примену све рестриктивнијих политика миграција и азила широм Западне Европе. Одбијање да се прими „сва беда света” (Мишел Рокар, француски премијер), као и жеља да се „број странаца преполови” (Хелмут Кол, немачки канцелар) и постигне „нулта имиграција” (Шарл Пасква, француски министар унутрашњих послова) тада су обликовале политичке дискусије у Француској, Немачкој и другим западноевропским земљама (Gauthier et Widmer, 2014).

Политика миграција после 1989. била је вођена политичким расправама тог периода и забринутостју јавног мњења, које су стручњаци настојали да ублаже информисањем и објашњавањем ситуације. Тако је, на пример, демограф Жорж Тапинос истакао да је био потребан скоро читав век да би имиграција у Сједињене Америчке Државе достигла бројеве сличне онима којима се тада манипулисало. Помињало се двадесет, чак и педесет милиона миграната – савршено нереални бројеви (Tapinos, 1992).

Такође се подсећало на значајно старење становништва у земљама Истока, које ће ускоро бити приморане да саме апелују на имиграцију како би попуниле дефицит на својим тржиштима рада (Chesnais, 1995).

Ретко кад су потенцијалне миграције изазвале толико страха, да би се на крају показало да је реалност била знатно другачија од најављених катастрофичних сценарија. Масовне миграције на које се упозоравало, на крају се нису догодиле у очекиваном обиму, а кад их је било, нису ишле само у једном смеру нити су за одредиште имале само западну Европу.

Биланс миграција током деведесетих година показује њихову концентрацију у одређеним регионима, као и велику разноликост миграторних токова. „Етничке” миграције и репатријације, које су земље дестинације у почетку иницирале и олакшавале (на пример Немци из Румуније, Русије и Пољске који су се населили у Немачкој), као и ратне избеглице са Балкана, били су доминантни трендови. Поред тога, постојала су и друга кретања становништва која нису представљала чисту најезду на Западну Европу, већ су се заснивала на миграцијама у којима су мобилност и могућност циркуларног кретања имале већи значај од дефинитивног настањивања у Западној Европи.

³ Thyraud, Sénat, Прва редовна седница 1990–1991.

Један део миграната из Источне Европе био је раштркан по целој Европи, али је њихово главно одредиште у Европи била Немачка, где је већ постојала значајна имигрантска популација пореклом из Источне Европе и са Балкана (Wallace, 2001).

Више милиона људи било је премештено због ратова у Југославији, и чак иако је то подручје било главни извор избеглица које су се кретале према Западу, треба још једном подвући да је највећи број премештених особа остао у истом региону, односно на територији бивше СФРЈ (Krulic, 2015).

Што се тиче земаља Централне и Источне Европе, које су касније постале чланице Европске уније, у почетку периода транзиције после пада Берлинског зида оне јесу биле главни извор емиграције на Запад (пре свега Пољска) међутим, с временом се трајна емиграција смањује, а замењује је краткотрајна радна емиграција (SOPEMI, 2001).

Сви слојеви друштва земаља из којих се емигрира захваћени су новом мобилношћу. Мигранти су све више урбано становништво, квалификовани, удео жена је велики, а често и значајно превазилази број мушких миграната (Morokvasic, 2015).

Најмасовнији миграторни токови који су у дужем периоду били охрабривани од земаља дестинације су „етничке” миграције, са правом сталног настањивања. У периоду између 1988. и 1993, 1,4 милиона *Aussiedler*-а (етнички Немци који су живели ван Немачке) настанило се у Немачкој. Они су имали преференцијални третман – лакше су стицали немачко држављанство и омогућено им је и да задрже двоструко држављанство, уз олакшану интеграцију (бесплатно учење језика, професионална обука, помоћ око смештаја), што није важило за друге имигранте. Од ове популације, 95% су постали немачки држављани, али су задржали и своје првобитно држављанство (Thränhardt, 1996a).

Друга форма „етничких” миграција је, нажалост, пратила распадање Југославије и проузроковала најтежу избегличку кризу у Европи после Другог светског рата, пре украјинске кризе.

„Етничко насиље у служби великих сила вековима је било полуга доминације на Балкану где се пречесто пројектовала судбина Европе и Света. Нараштаји не само једног народа на том простору плаћали су највећи данак суза и крви, дискриминација и понижења од надмене надмоћи, као полигон надметања у доминацији инквизитора савести и права јачег коме закон лежи у средствима уништења људи, прекрајања граница и демонтаже државних институција и друштвених заједница” (Војовић, 2017).

У почетку релативно отворене за пријем избеглица из Југославије, земље Западне Европе ускоро постају много рестриктивније. У ствари, избегличка криза у бившој Југославији је постала поље за испитивање нових начина регулисања избегличког питања у Европи: задржавање већине измештених лица у оквиру конфликтне зоне или у њеној близини, и организовање система привремене заштите из хуманитарних разлога у земљама пријема (Joly, Kelly, Nettleton, 1997).

Сигурне и географски најближе, земље Западне Европе су, у мери у којој се број избеглица повећавао а рат се продужавао, постајале све уздржаније и све затвореније за пријем избеглица. Све земље Западне Европе ратификовале су Женевску конвенцију о избеглицама, што их није спречило да заобиђу одредбе те конвенције и да избегну да приме стотине хиљада избеглица, користећи као изговор непризнавање „етничког чишћења” у регионима захваћеним ратом (Krulic, 2015).

Не значи, међутим, да ове државе нису ништа учиниле да прихвате избеглице из бивше Југославије. Већина их је ушла илегално, али су толерисани и регуларизовани.

У почетку, већина земаља Европске заједнице решила је да прихвати југословенске избеглице на период од три до шест месеци, који се могао обнављати, и да их не шаље натраг током целог трајања непријатељстава. Још 1993, међутим, Немачка, у којој је азил тражило већ око 500.000 особа (које су већином биле репатриране у оквиру споразума између Немачке и земаља наследница бивше Југославије), променила је свој Устав, и радикално ограничила право на азил. Иако је број избеглица које су се налазиле изван територије бивше Југославије био велики, он је и даље био мањи у поређењу са популацијом измештеном унутар југословенског простора, а Србија је постала главна дестинација за избеглице на Балкану (Morokvasic, 2007).

Француска и избеглице из бивше Југославије

Године 1996. министар унутрашњих послова Француске Жан-Луј Дебре, одговарајући у Парламенту на питање о еволуцији система од 1992. године, назвао га је „правом на привремени боравак у оквиру изузетног система пријема”. Овај систем успостављен је циркуларним писмима од 3. августа 1992. и 8. фебруара 1993. године (Ministère de l'intérieur, 1992), и био је намењен искључиво расељеним лицима са простора бивше Југославије која су у Француску стигла након избијања сукоба у земљи њиховог порекла, а која нису била трајно настањена у трећим државама након одласка са једне од територија бивше Југославије.

Они који су испуњавали ове критеријуме, добијали су привремену дозволу боравака у трајању од три месеца или шест месеци од тренутка уласка са визом или уколико су у Француску ушли захваљујући групној операцији, организованој било од француске владе било од приватних организација, које су претходно добиле сагласност француских власти.

Поред тога, циркуларним писмом Министарства за социјална питања од 14. септембра 1992. године, које је допуњено телеграмом од 5. марта 1993. године, омогућено је људима расељеним из бивше Југославије да, под одређеним условима (ако имају привремену дозволу за боравак и уговор о раду, односно обећање посла), могу да добију привремену дозволу за рад. Било је предвиђено да се ове

дозволе могу обнављати све док поменута циркуларна писма буду на снази, односно, у принципу, све док траје ратна ситуација. Према евиденцији служби Министарства унутрашњих послова, 4.478 људи имало је користи од ове опције у 1993. години, 3.088 у 1992. години, 18.774 у 1994. години и 943 у првој половини 1995. године (Krucic, 2015).

Ове мере су наставак политике установљене циркуларним писмом Министарства унутрашњих послова Француске од 3. августа 1992, која се односила на особе које су се, званично, још називале Југословенима. За особе које су нерегуларним путем ушле у Француску пре почетка непријатељстава, садржај писма је предвиђао неизвршност налога за депортацију као и судских одлука о обавези напуштања територије.

Што се тиче људи које су дошли у Француску после почетка конфликта у њиховом региону порекла, који притом нису трајно боравили у некој трећој држави након њиховог одласка са неке од територија бивше Југославије, они су могли добити привремени боравак, који се могао обновити, уколико то буде оправдано проблематичном ситуацијом у региону. Наравно, заинтересовани задржавају могућност да траже признање статуса избеглице, које им, међутим, не даје и право на рад (Krucic, 2015).

Утисак који ова политика оставља јесте прикривено трговање: они који прихвате привременост ситуације могу да раде, примају различите облике подршке и социјалне помоћи, док за оне који истрају у томе да желе да поднесу захтев за признавање избегличког статуса важи, као и за сваког тражиоца азила, опште право, то јест да не могу да раде ни да се запошљавају. Заправо, циркуларно писмо Министарства за социјална питања од 14. септембра 1992. године, јасно прецизира да Југословени у привременој ситуацији, који су се одрекли права да траже статус избеглице, добијају „привремену дозволу за рад” без обзира на потребе за радном снагом на тржишту рада, али да ће се, с друге стране, опште право примењивати на југословенске држављане који су поднели захтев за азил према Женевској конвенцији (Guild, 1993).

Француски биро за заштиту избеглица и апатрида (OFPRA) није објавио број особа из бивше Југославије које су тражиле азил у 1992. години, али је касније речено да је тај број био 2.180 особа или трећина од оних који су дошли у Француску 1992. У питањима азила, OFPRA импровизује сопствену теорију о државама наследницама СФРЈ. Сматра да је неопходно, с једне стране, испитати „ситуацију подносиоца захтева у његовој републици порекла” (на пример, страхови Срба из Хрватске процењују се у светлу ризика у Хрватској) а, с друге стране, да треба проценити могућности и услове под којима људи чија је националност мањинска у некој републици могу отићи у републику чији су већински етнички национални припадници (Guild, 1993).

Ова доктрина отвара многа питања. Ако се дословно схвати, то би значило пристајање на етничко чишћење: сви се морају придружити подручју у којем доминира њихова властита етничка група.

Било је евидентно да овакав приступ није у складу с принципима које је поставио Високи комесаријат за избеглице УН (UN HCR), који у ноти од 2. децембра 1992. дефинише своје сопствене критеријуме: „Процена основаности страха од прогањања мора да буде учињена у вези са ситуацијом тражиоца у његовој републици порекла. HCR не пренебрегава да неке од особа које припадају мањинској народности у републици у којој имају пребивалиште, могу да се врате у републике чије држављанство формално имају, али је потребно да се изврши процена за могућност ефективног и сигурног повратка у речену републику, што, додатно, не доприноси политици етничког чишћења, коју води више страна у конфликту” (HCR, 1992).

Притисак на земље Западне Европе био је веома висок током овог периода: више од милион избеглица са простора бивше Југославије стигло је у те земље, од чега половина у Немачку, а знатно мањи број, између 15.000 и 25.000, у Француску.

Све земље Западне Европе развиле су рестриктивне стратегије: избегава-ле су примену уобичајене процедуре Женевске конвенције, издавале су или регулисале дозволе боравка на основу административних циркуларних писама, мењале устав (у Француској и у Немачкој) да би ограничиле могућности пружања међународне заштите избеглицама. Било је јасно да ће се већина ових избеглица вратити у своје земље, што је отпочело већ 1997 (Krucic, 2015).

Срби у Француској и „страшне” деведесете

Слика која се о Србима ширила деведесетих година у западним медијима, представљала је додатну трауму за људе српског порекла, поред траума проузрокованих ратом у отаџбини, распадом земље, људским и материјалним губицима. Иако географски релативно удаљени од рата у отаџбини и његових директних последица, српски имигранти у Француској и другим земљама Запада, углавном представници економске миграције шездесетих и седамдесетих година, нису били мање погођени догађајима у земљи порекла, а као њен „огранак” у иностранству, подносили су вишегодишње, свакодневно и упорно медијско „ба-тинање”, без филтера, и овај пут директније него што је то био случај са Србима који су остали у земљи.⁴

⁴ Србија је у Француској од савезног савезника постала омражена за мање од једног века. Током рата 1914. године, осим Белгијанаца, једини странци којима су чињене почести током националних празника били су Срби. Године 1915. по директивама Министра за јавне инструкције, Алберта Сароа, требало је да се одрже конференције и разговори у свим јавним установама како би Србија била што боље упозната и „вољена” [...] У нижим разредима модел писања је био следећи: „Храбри Срби, Француска је уз вас!” Живела Србија, живела Француска!” (Becker, 2001: 7). На самом крају истог века, правдајући учешће Француске у антијугословенској коалицији, председник Француске, Жак Ширак, осуђује „практике које подсећају на најмрачније часове варварства [...] Прихватити страхоте којима смо сведоци значило би да изгубимо душу, било би као допустити

Било је тешко опстати и истрајати као Србин тих страшних деведесетих година, под сталном непријатељском паљбом западних медија и стигматизацијом која се обрушила на дотле релативно неприметну и не претерано бројну заједницу српских имиграната у Француској. Анимозитет према Србима осећао се у свим сферама живота – приватним и јавним, изражен кроз стални политички, економски и психолошки притисак.

Социолог Кристоф Колера настојао је да анализира проблеме са којима су се Срби у Француској борили током деведесетих година, у процесу рекомпозиције идентитета, изненада ретроградирани из категорије Југословена у категорију бивших Југословена, односно суочени са амбигвитетом српско-југословенског идентитарног питања. Резултате свог истраживања изнео је у зборнику: *Заједница у рајном контексту: „српска дијаспора” на Зайагу* (Colera, 2003).

Политика коју је Француска водила у вези са ратовима у Југославији деведесетих година, а нарочито медијска кампања која их је пратила, значајно су утицали на процес интеграције српских имиграната у Француској. Већина је лоше доживела „дијаболизацију” Србије и њене улоге у конфликтима, осећајући се искљученом из француске националне заједнице. Неки су чак размишљали о повратку у земљу. За оне који су покушали поново укључење у српско друштво, резултат је, углавном, био неуспех, јер је њихова акултурација у Француској ограничила њихову пуну реинтеграцију у српски идентитет (Colera, 2004).

„Слика југословенског становништва – претежно српског, слабо интегрисаног, које долази на Запад да би зарадило новац како би га одмах реинвестирало у земљу порекла, своју карикатуру налази у клишеу „југо-миљеа”, који, по увреженом мишљењу у земљи пријема, чине необразовани, „приземни” људи, препуштени уживањима – балканским прославама, музици, храни и алкохолу, живописна, мачо и патријархална популација, склона да се с носталгијом враћа традиционалним маштањима о земљи порекла”. (Colera, 2003: 108). Срби и Французи српског порекла који су учествовали у анкети коју је спровео Колера доживљавају архетип „југо-миљеа” као антимодел који настоје да превазиђу.⁵

Коришћење српског језика главни је елемент за задржавање културног идентитета земље порекла, који игра централну улогу у самодефинисању ове популације као „српске”. Деца рођена у Француској уче матерњи језик кроз разговор са родитељима (највише мајком), често на прагматичан и несавршен начин. Понекад француски школски систем, више од породичног окружења, пружа деци српског порекла могућност да усаврше писани матерњи језик, кроз опцију српског језика на матури, који се, по избору, може полагати уз остале предмете.⁶

гангрени неизрецивог да поново завлада нашим континентом” (Schwartzbrod / Libération, 1999).

⁵ „Од суперхероја још од 19. века, преко Првог и Другог светског рата, па и даље, до антихероја 90-их, пут је који су Срби невољно имали прећи. Индикативан је и пример Братства оца Јустина које је за двадесет година постојања од духовно-просветне, постало националполитичка делатност” (Б. Бојовић, коментари).

⁶ Пре југословенског раздора, ова опција се називала „српско-хрватски језик”, да би по от-

Путовања у Југославију сваке године такође су значајан елемент очувања српског језика и идентитета. То је начин да се одржи веза са породицом која је остала у земљи порекла и да се потроши део зараде стечене у земљи пребивалишта. Боравак у старом крају обнавља везе, али је и прилика да се измери степен акултурације.

Југословенска држава настојала је да седамдесетих и осамдесетих година 20. века, када су постојали значајни таласи емиграције на Запад, задржи контролу над економском емиграцијом преко мрежа културних асоцијација и југословенских школа у Француској. Оне су организовале низ активности (музика, фолклор итд.), док је школа пружала југословенско образовање деци имиграната поред редовног обавезног француског школовања. Колера констатује да је веома тешко утврдити да ли је комунистичко образовање које је пружано у југословенским школама у Француској и другде у иностранству, утицало на очување балканског, односно југословенског идентитета или је, напротив, утицало на удаљавање имиграната од њихове културе порекла. У ствари, оно је пре свега утицало на смањење значаја друге утицајне идеологије – оне коју је преносила Српска православна црква.⁷

„Током читавог разматраног периода, Српска православна црква у Француској такође је покушавала да одржи присуство међу емигрантима, али је њен утицај остао више неформалан него институционалан. Црква је као таква задржала утицај само на руралним и конзервативним деловима имиграције. Монархисти који су избегли 1945. одлазили су у Руску православну цркву, због страха од Титове политичке полиције,⁸ док су радници који су одрастали у комунизму већински оптирали за атеизам” (Colera, 2004: 114, 115). У ствари, православље се више одржавало ван цркве, у породичном окриљу, узимајући више културну него верску димензију, пре свега кроз традицију слављења славе, која је остала заштитни знак Срба и потврда њиховог идентитета. Међутим, и ритуал славе постао је лаицизиран, као што је уосталом, и у земљи порекла, и више има значење породичног окупљања и продужавања породичне традиције него верског обреда.

Акултурација 1990-их година

За разлику од Мирјане Мороквашић (Morokvasic, 1981) и Сање Бошковић (Boskovic, 2006), Колера не указује на изолованост југословенских имиграната и

цепљењима бивших југословенских република, почеле да се појављују издвојене опције за српски, хрватски и босански језик.

⁷ Као светли пример у супротности са оним што налази Колера, овде још једном треба истаћи духовно просветну улогу Братства оца Јустина, које је за двадесет година свог постојања организовало масовне и садржајне саборе са угледним званицама из матице и иностранства (Миленковић, 1993).

⁸ „И због социјалног и културног избора, више него националног” (Б. Бојовић, коментари).

њихову искљученост из друштва земље пријема. По њему, већина имиграната из Југославије од самог доласка је била мање-више принуђена да говори француски и да упознаје и усваја културне обрасце земље домаћина. Ретки су били они који су одмах утонули у постојећу југословенску заједницу, без потребе да комуницирају са „спољним” светом. У региону Париза, радници који су живели у становима и павиљонима често су били у контакту са француским суседством или са другим страним имигрантима са којима су комуницирали на француском. Њихово професионално окружење повезало их је са колегама и клијентима који говоре француски језик. Чини се да ово није погрешно, јер опстанак у страниј средини, колико год он био ублажен постојећим мрежама земљака, захтева комуникацију како би се упознали основни кодови друштва пријема и омогућило барем просто преживљавање. Чињеница је да су Југословени кад је реч о знању француског језика пре доласка у Француску били лошије „опремљени” од имиграната који су пристизали из бивших француских колонија, па су стога били принуђени да релативно брзо савладају минимум француског језика, неопходан за живот у овој земљи. Многи од њих су, међутим, после више деценија боравка у Француској, остали на нивоу рудиментарног знања језика, што их није спречило да оснују своје фирме и послују са Французима и осталим франкофоним становништвом. Имали су вољу и амбицију, а били су и потребни као радници у извесним секторима где је владање језиком било мање важно од других знања (грађевина, текстилна конфекција и др.). Чињеница је да су жене које су долазиле као чланови породице биле више усмерене на кућу, па су имали мање контакта са спољним светом и мање потребе да говоре француски, али, као што констатује Мирјана Мороквашић (1981), међу женама Југословенкама била је већа стопа запослености него код осталих имигранткиња, што је, вероватно, био наставак друштвеног модела који су усвојиле у земљи порекла.

Када је реч о деци, њихова социјализација врши се превасходно преко школе. Успех деце имиграната у школи, који њихови родитељи доживљавају као начин да се деца „извуку” из нижих социјалних слојева чији су, углавном, део, посебно је неизвестан због недовољног знања језика и непознавања културе и културних образаца земље пријема. Многа деца имиграната наглашавају поштовање које њихови родитељи имају према француској школи, која једина пружа могућност социјалног напретка за њихову децу.⁹

Деведесете године 20. века представљале су посебну трауму за српску децу која су живела и била рођена у иностранству, од родитеља прве генерације имиграната. Догађаји у Југославији деведесетих година били су врло присутни у штампаним медијима и телевизијским вестима у Француској, иако је улога Француске у конфликту на почетку била ограничена, јер су влада и тадашњи председник Митеран, имали углавном позитиван однос према Србима, имајући у виду

⁹ Критеријум језичке и културне интеграције је француска матура. Дете с тим нивоом дипломе и знања може се сматрати интегрисаним.

постојеће раније добре односе између Француске и Србије. Међутим, реакције новинара и великог дела француске интелигенције биле су веома негативне када су у питању били потези српске владе и Пала.¹⁰

За српско јавно мњење, нарочито међу српском популацијом у Француској, па и међу другим имигрантима словенског порекла, стално критиковање српског државног врха било је доживљавано на личном нивоу као одбацивање. Ова заједница се врло брзо осетила забринутом за судбину сопствене земље. Заједнички осећај је био да се Срби као народ налазе на оптуженичкој клупи, па су се и они који су били против Милошевићеве владе, ускоро нашли у недоумици како да њихова критика режима не изгледа као да се одричу сопствене отаџбине. Деведесете године, а нарочито НАТО бомбардовање, представљали су период бола и растрзаности за чланове српске заједнице у Француској, што је било последица не само забринутости због ратних и НАТО разарања, већ и осећања да је њихова отаџбина упрљана. То је код њих произвело дубоко разочарање, поготову у Француску, коју су доживљавали као посебно пријатељску земљу.

Овог великог душевног терета нису била поштеђена ни деца српског порекла у Француској. Психијатри Сер и Жиро (Serre et Giraud, 2001) констатују: „У тако драматичним околностима, могу се разумети тешкоће у којима су се нашли адолесценти српског порекла. Тражење и изградња њиховог идентитета суочавали су се са великим проблемима, јер се, у таквом контексту, сударало са девалоризујућом и ослабљеном сликом родитеља, са екстремно негативном представом коју су о земљи порекла пружали медији, што је проузроковало помешана осећања стида с једне стране и револта због казни међународне заједнице с друге. То, највероватније, објашњава чињеницу да је наша психијатријска служба била сведок значајног броја тих адолесцената који су долазили на консултације”.

Иако деца коју су психијатри пратили нису директно доживела рат, сва она имала су у земљи порекла чланове породице, за које су била забринута и који су били врло присутни у њиховим наративима.

Међународна осуда Милошевића и, у ширем смислу, српског народа, представљала је за њих, као и за њихове родитеље, издају у пуном смислу речи. Слика коју им је друштво земље пријема, медији и међународна заједница слала о њиховим родитељима, о групи којој припадају, њиховом српском идентитету, довела је до тога да из корена почну да преиспитују свој идентитет и показала је колико колективна проблематика може да утиче на личну. Идентитет се дефинише кроз вредности које преноси група, друштво, а њима је стално приказивана слика лоших, окрутних припадника групе с којом су се идентификовали. „Представе других о нама самима чине фундаментални елемент у изградњи идентитета. Како онда расти уз слику родитеља који су до те мере девалоризовани? Чињеница да је мотив за консултају психијатра код сваког од њих био у

¹⁰ О томе видети: „Француски интелектуалци и разарање Југославије. Структурирање простора јавности (1991–1999)”, (Mladenović, 2019).

вези са школовањем, вероватно није случајност, будући да је школа за децу миграната прво место социјализације. Њихове тешкоће у школи показују њихово разочарање и непријатељство због осећања неправде коју су искусили” (Serre et Giraud, 2001).

„Јер, ова проблематика упућује такође и на осећање части, које је врло присутно код деце миграната. Иако част има пре свега субјективну, па онда и социјалну димензију, она је саткана од личних, породичних и културних образаца који се преносе кроз историју, трансгенерацијски, јер част се не тиче само субјекта, већ и његових предака” (Giraud, 2000).

Увреде које су ова деца доживљавала од својих школских другова суочавале су их директно са питањем оданости, односно „нагониле их да се туку ради одбране части својих очева, свог народа, уписујући се тако у трансгенерацијску причу” (Serre et Giraud, 2001), често идеализујући земљу порекла у односу на земљу пријема. Међутим, то је истовремено значило и сукоб са групом вршњака и са институцијом.

Психијатри су истакли још један значајан елеменат, а то је веза адолесцената са њиховим мајкама. За мигранте, свет мајке је свет куће, оно што се дешава „изнутра”, док су мушкарци оријентисани ка послу, ка „споља”. Психијатри су изнели хипотезу да је посебна ситуација српских миграната појачала везе између мајки и њихове деце, што у адолесцентском периоду може да представља тешкоћу у одвајању.

Закључак је да је конфликт у Југославији имао утицај и на ментално стање и тегобе српских адолесцената, делујући као додатна траума на децу чија је ситуација ионако била компликована због њиховог имигрантског положаја. Поставило се питање исправности родитељске одлуке о напуштању земље порекла, што их је суочило са потиснутим мислима везаним за тај пројекат и додатно компликовало процес сепарације / индивидуације примерен адолесцентском добу, јачајући везе између мајки и деце услед непријатељства и опасности који су произилазили из спољног света. Друга генерација миграната дубоко дели са својим родитељима њихове патње, у мери да се готово може говорити о „делегирању посттрауматског синдрома” (Serre et Giraud, 2001).

Према Колери (Colera, 2003), због скромног социјалног порекла економских имиграната, а узимајући у обзир да је у Француској историја Балкана била мало позната на ширем плану, чини се да су српски имигранти интериоризовали чињеницу да потичу из сиромашније и мање моћне земље на међународном плану него што је Француска. Упркос порицању и напорима да се попуни овај симболички дефицит – на пример уздизањем улоге Титове Југославије у Покрету несврстаних – овакав осећај (и реалност) међународне хијерархије чврсто је уграђен у свест српских имиграната и огледа се и у свакодневном животу. Притом, њима је ипак лакше да се прилагоде култури домаћина него другим, „видљивим” заједницама имиграната, јер Срби потичу из хришћанске, европске земље, одавно отворене према Западу.

Од отцепљења Словеније и Хрватске 1991. године, главни западни медији емитовали су верзију догађаја која је била све мање наклонена Србима, који су приказивани као „геноцидни народ” током рата у Босни (1992–1995) и поново током рата на Косову (1998–1999). Ово је резултирало конкретним мерама у виду економског ембарга против СРЈ из 1992. године, подршке НАТО бомбардовању положаја војске босанских Срба 1995. године, учешћу у НАТО бомбардовању Србије 1999. године, постављању трупа на Косову и подршке администрацији УН на КиМ итд.

Срби у Француској су морали да поднесу не само шок нестанка земље порекла – Југославије, већ и неку врсту колективне стигматизације, утолико теже прихватљиво, јер су имали приступ и другим информацијама, онима из Београда, а које су давале веома различите верзије догађаја у односу на западне медије.

За многе Србе су дискриминација и стигматизација које су у том периоду осетили били кључни фактори за снажење свести о њиховом властитом српском идентитету. Новинске и телевизијске вести, плакати на улицама итд., ширили су слику о Србима коју је српско становништво у Француској доживљавало као перманентну агресију и неправду, што је многе од њих нагло пробудило из првобитне аполитичности и утврдило у властитом националном идентитету. И они који су били добро интегрисани у француску заједницу и имали бројне контакте међу Французима и другима изван „југо-миљеа” осетили су постепену радикализацију француског окружења и стварање неке врсте антисрпских предрасуда, које су достигле врхунац током рата на Косову и Метохији, а које су могли да осете на сваком месту – код колега, на јавним местима, чак и код државних функционера који су осуђивали Србе као главне кривце за југословенску трагедију (Colera, 2003: 124).

У овом непријатељском контексту, прва реакција је била јачање солидарности, било на породичном плану, повећањем помоћи рођацима који су остали у Југославији, било на ширем друштвеном плану, кроз хуманитарна удружења за прикупљање помоћи српским избеглицама, које су, по мишљењу српске дијаспоре, биле занемарене од међународне заједнице. Међутим, ове акције наилазиле су на слаб одзив у француском јавном мњењу, и нису утицале на то да се југословенски конфликт погледа и из друге перспективе.

Године 1993. створен је покрет „Окупљање за мир” *Rassemblement pour la paix* (Ciné-Archives, 1993), који је деловао без значајнијих резултата. Издавачка кућа *L'âge d'homme*, коју је 1966. основао Владимир Димитријевић, часопис *Balkans info* настојали су да пруже оквир за размену и изјашњавање оним ауторима који су хтели да пренесу своје гледиште на дешавања с наших простора Французима. Међутим, ове су организације патиле због своје позиционираности у уским интелектуалним круговима Париза, а такође и због повремених оптужби да су биле на линији са француском екстремном десницом.

Неуспех колективне и индивидуалне акције Срба ка стварању алтернативног гледишта на конфликте у Југославији, кулминирао је у њиховој неспо-

способности да мобилишу јавно мњење против НАТО интервенције 1999. године. Своје незадовољство политиком званичног естаблишмента, српски гласачи с француским држављанством изражавали су гласањем „на страни”, показујући више наклоности према радикалним антиестаблишмент политичким струјама, које су се с њима солидарисале у „мрачним временима” него против умеренијих партија које су подржавале бомбардовање Србије (Colera, 2003).

Ови изрази незадовољства довели су до заустављања акултурације Срба у Француској и до повратка српском идентитету, који је за многе био нешто што није било до краја изграђено. Економски мигранти из 1960-их година, као и њихова деца рођена у Француској, одрасли су прожети идеалом мултиетничке Југославије, и из тог разлога осећали су се током деведесетих па чак и касније више као Југословени него као Срби. Чини се да је комунистички утицај на српску радничку емиграцију објашњавао ову везаност за југословенски идеал (Colera, 2003). Највећи број миграната је дошао у Француску из СФРЈ, која је била њихово Ја, наспрам француског Другог. У почетку ратова у Југославији, када се почињало водити рачуна о различитој етничкој припадности у дотадашњем југословенском амалгаму, језик којим се говорило између СФРЈ имиграната спонтано је означаван као „наш језик”, да би се касније неповратно, као и сами имигранти, расточио у српски, хрватски, босански итд. На француској матури (*baccalaureat*), где су се, иницијално, као опције могли полагати српскохрватски, македонски и словеначки језик, ускоро је дошло до раздвајања на посебне предмете – српски, хрватски, бошњачки, што су, додуше, деца југословенских имиграната, радо користила за прикупљање додатних школских поена.

За многе имигранте из Србије или из других бивших југословенских република српски идентитет се тих деведесетих година прихватао невољно, под притиском других протагониста југословенског сукоба и француских друштвених актера, који су све више инсистирали на идентификацији: „Југословен, али одакле?”. К. Колера наводи пример Српкиње из Хрватске (Colera, 2003: 129): „Нисам знала шта сам, нисам знала одакле долазим, говорила сам ’долазим оданде’ али нисам могла да кажем име... и тек 1995, после другог шока који је био много дубљи, рекла сам себи: да, ја сам Српкиња, не Српкиња из Србије, али ипак Српкиња”.

Када је име једног народа предмет јавне осуде која се провлачила кроз медијску кампању током више година, није лако представљати се као његов део. Задржавање југословенског идентитета у таквој ситуацији било је нека врста заклона од јавне осуде. Слика Срба у иностранству – у земљама пријема, мењала се током историје 20. века, упоредо с њеним токовима и специфичностима. У Француској после Првог светског рата, Срби су били овећани почастима и благонаклоношћу као саборци са којима је извојевана победа против заједничког непријатеља. Ово пријатељство је, међутим, сведено на носталгична сећања када су српске специфичности изгледале утопљене у Титову Југославију, чија је инострана политика иритирала Француску (Gossiaux, 2003: 14). Наравно, у

Немачкој је поглед на улогу Срба био потпуно супротан, будући да је за Немце „српски тероризам” био узрок Првог светског рата. Међутим, чак и у Француској, поглед на тај славни период променио се 90-их година. „Од ’Сарајева до Сарајева’ испоставило се да су узрочници невоља увек исти. Прошлост је ревидирана под светлошћу нових догађаја, као што је и раније устројство Европе (и улога Централних сила) оцењивано према новом устројству (и стварању Европске није). Европска историја се огледа у српском огледалу” (Gossiaux, 2003: 15).

Према Колери, југословенски модел и универзалистичке референце које су га пратиле несумњиво су утицали на многе Србе у Француској да не упадну у егзалтираност и искључивост у вези са њиховим српским идентитетом и његовим специфичностима. Жан-Франсоа Гозијо закључује да српски и југословенски идентитет нису били контрадикторни ни у позицији ривалитета, за разлику од односа између хрватског национализма и југословенства, који су били конкурентски (Gossiaux, 2003: 13).

Колера је, на бази анкете коју је спровео међу српском популацијом у Француској, установио да су Срби у Француској, а посебно они који имају француско држављанство, у позицији сталног преиспитивања, у простору „између два света”, будући да из дана у дан праве селекцију између елемената културних идентитета земље порекла и земље пријема, у складу са захтевима одређене друштвене ситуације. Међутим, ово није специфичност само српске емиграције, већ се ради о одликама транснационалног идентитета који изграђује већина миграната, без обзира на земљу порекла и земљу пријема.

Литература

- Boskovic, S. “L’émigration yougoslave à Paris: entre intégration et exclusion”. *Les Cahiers du MIMMO* [En ligne], 1 | 2006, mis en ligne le 15 février 2006, consulté le 02 septembre 2020.
- Chesnais, J.-C. *Le crépuscule de l’Occident: démographie et politique. Dénatalité, condition des femmes et immigration*. Paris: Éd. Robert Laffont, 1995.
- Colera, C. *Une communauté dans un contexte de guerre: la „diaspora“ serbe en Occident*. Paris: Le Harmattan, 2003. pp. 105–141.
- Colera, C. “Tensions franco-yougoslaves et constructions identitaires des Serbes en France”. In: *Hommes et Migrations*, n°1250, juillet-août 2004. Réseaux sociaux en migration. pp. 62–75.
- Gauthier, J.-A., et Widmer, E. D. “Trajectoires migratoires des personnes confrontées à des violences collectives en ex-Yougoslavie: le cas de la Bosnie (1990–2005)”. *Migrations Société*, vol. 26, n° 156, novembre-décembre 2014, pp. 31–42.
- Giraud, F. “Violence et honneur: à propos des adolescents d’origine migrante”. *Carnet Psy*, 53, avril 2000, pp. 22–27.

- Gossiaux, J-F. préface dans *Une communauté dans un contexte de guerre: La "Diaspora" serbe en Occident* de Christophe Colera. Paris: Editions L'Harmattan, 2003.
- Guild, E. "Ex-Yougoslavie: l'humanitaire en trompe-l'œil" *Plein droit* n° 20, GISTI Publications, février 1993
- HCR – Haut Commissariat des Nations Unies pour les Réfugiés (1992). *Position du HCR sur la question de l'application de la convention de Genève aux demandeurs d'asile en provenance de l'ex-Yougoslavie*, 2 décembre 1992.
- Krulic, J. "Les guerres dans l'ancienne Yougoslavie et les mouvements de réfugiés". *Migrations Société*, 158(2), 2015, 93–108.
- Ministre de l'intérieur. Circulaire du ministre de l'Intérieur du 3 août 1992 à destination exclusive des personnes déplacées de l'ex-Yougoslavie arrivées en France après le déclenchement du conflit dans leur région d'origine, sans avoir durablement séjourné dans des États tiers après leur départ d'un des territoires de l'ex-Yougoslavie, 1992.
- Mladenović, S. I. *Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije. Strukturiranje prostora javnosti (1991–1999)*, doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2019.
- Morokvasic, M. "Les Yougoslaves, épargne des migrants et création d'emplois", Garson, J. P. et Tapinos, G. (dir.), *L'argent des immigrés, Revenus, épargne et transferts de huit nationalités immigrées en France*, Paris, PUF/ *Cahiers internationaux de sociologie*, 1981. Cahier n° 94, 1981, pp. 282–286.
- Morokvasic, M. "Migrations et mobilités est-ouest après 1989 sur fond d'intégration européenne". *Migrations Société* 2015/2 (N°158), 2015, pp. 61–92.
- Serre, G., et Giraud, F. "Les cercles concentriques du trauma: Effets du conflit en Yougoslavie sur des adolescents d'origine serbe résidant en France". *L'Autre*, volume 2(1), 2001, pp. 53–66.
- Tapinos, G. L'immigration en Europe et l'avenir des populations étrangères. *Commentaire*, vol. 15, n° 59, automne 1992, pp. 581–590.
- Thyraud, J. SÉNAT, Première session ordinaire de 1990-1991, Annexe au procès-verbal de la séance du 27 novembre 1990, Rapport d'information fait au nom de la mission d'information chargée d'étudier les problèmes posés par l'immigration en France et de proposer les éléments d'une politique d'intégration, Tome I, exposé général par M. Jacques Thyraud, 2008.
- Vianna, P. "Vingt-cinq ans après la chute du mur de Berlin". *Migrations Société*, 158 (2), 2015, pp. 55–60.